

ТОЛСТОЙ-МИЛОСЛАВСЬКИЙ ПРОТИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА (TOLSTOY-MILOSLAVSKY V. THE UNITED KINGDOM)

У справі "Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства"¹

Європейський суд з прав людини, засідаючи палатою — згідно зі статтею 43 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) та відповідними положеннями Регламенту Суду "А"², — до складу якої увійшли судді:

— п. Р. Рюссдаль (R. Ryssdal), Голова Суду

— п. Б. Волш (B. Walsh)

— п. К. Руссо (C. Russo)

— пані Е. Палм (E. Palm)

— п. І. Фойгель (I. Foighel)

— п. Р. Пекканен (R. Pekkanen)

— сер Джон Фріленд (Sir John Freeland)

— п. Б. Репік (B. Repik)

— п. П. Ямбрек (P. Jambrek),

а також Г. Пецольд (H. Petzold), Секретар Суду,

після нарад за зачиненими дверима 26 січня, 24 лютого та 23 червня 1995 року постановляє таке рішення, винесене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа передана до Суду Європейською комісією з прав людини (Комісія) 11 березня 1994 року, в межах тримісячного строку, передбаченого пунктом 1 статті 32 та статтею 47 Конвенції. Справу розпочато за заявою (№ 18139/91) проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, поданою до Комісії на підставі статті 25 громадянином Сполученого

Примітка Секретаря Суду:

¹ Справі привласнено номер 8/1994/455/536. Перше число позначає порядковий номер у списку справ, переданих до Суду у відповідному році (друге число). Останні два числа вказують на порядкові номери справи у списку справ, переданих до Суду від часу його створення, і в списку відповідних початкових заяв до Комісії.

² Регламент Суду "А" застосовують до всіх справ, переданих у Суд до набрання чинності Протоколом № 9, а після цієї дати лише до справ стосовно держав, що не взяли на себе зобов'язань за цим Протоколом. Він відповідає Регламенту, який набрав чинності 1 січня 1983 року, зі змінами, внесеними кілька разів пізніше.

Королівства графом Миколою Толстим-Милославським 18 грудня 1990 року.

У своєму запиті Комісія посилалася на статті 44 і 48 Конвенції, а також на заяву Сполученого Королівства про визнання обов'язкової юрисдикції Суду (стаття 46). Запит подано з метою отримання рішення Суду стосовно того, чи свідчать факти у справі про порушення державою-відповідачем своїх зобов'язань за пунктом 1 статті 6 та статтею 10 Конвенції.

2. У відповідь на запит, зроблений згідно з пунктом 3 (d) правила 33 Регламенту Суду "А", заявник повідомив про свій намір взяти участь у провадженні і призначив адвокатів, які представлятимуть його (правило 30).

3. До складу палати ввійшли за посадою сер Джон Фріленд, суддя, обраний від Сполученого Королівства (стаття 43 Конвенції), та п. Р. Рюсдаль, Голова Суду (пункт 3 (b) правила 21). 24 березня 1994 року в присутності Секретаря Голова Суду визначив жеребкуванням імена інших семи членів, а саме: п. Б. Волша, п. К. Руссо, пані Е. Палм, п. І. Фойгеля, п. Р. Пекканена, п. Б. Репіка та п. П. Ямбрека (стаття 43 (наприкінці) Конвенції та пункт 4 правила 21).

4. Як голова палати (пункт 5 правила 21), п. Рюсдаль через Секретаря Суду провів консультації з уповноваженою особою Уряду Сполученого Королівства (Уряд), адвокатами заявника та представником Комісії стосовно організації провадження (пункт 1 правила 37 та правило 38). Відповідно до виданого після цього розпорядження Секретар отримав меморандуми заявника та Уряду 23 і 27 вересня 1994 року, відповідно, 28 жовтня Секретар Комісії повідомив, що представник Комісії подасть свої зауваження під час слухання.

5. 14 жовтня заявник подав додаткові зауваження до своєї вимоги згідно зі статтею 50 Конвенції.

6. Згідно з рішенням Голови Суду, відкрите слухання відбулося 21 січня 1995 року в Палаці прав людини у Страсбурзі. Перед цим Суд провів підготовче засідання.

На судовому розгляді були присутні:

а) *від Уряду*

п. І. Крісті (I. Christie), асистент-юрисконсульт,
Міністерство закордонних справ та у справах
Співдружності,

уповноважена особа,

п. Д. Паннік (D. Pannick), королівський адвокат,

консультант,

п. М. Коллон (M. Collon), Управління лорда-канцлера,

радник;

б) *від Комісії*

сер Базіл Голл (Sir Basil Hall),

представник;

с) від заявника

лорд Лестер із Герне Гілла (Lord Lester of Herne Hill),
королівський адвокат,

пані Д. Роуз (D. Rose), баристер,

представники;

пані К. Рімелл (K. Rimell), соліситор,

п. М. Крамер (M. Kramer), соліситор,

радники.

Суд заслухав звернення сера Базіла Голла, лорда Лестера та пані Паннік, а також відповіді на запитання, поставлені одним із його членів.

ЩОДО ФАКТІВ

I. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

7. Граф Микола Толстой-Милославський, громадянин Сполученого Королівства, проживає в Саутхоллі (*Southall*), графство Беркшир (*Berkshire*), у Сполученому Королівстві. Він — історик.

A. Оскаржена брошура

8. У березні 1987 року написану заявником брошуру "Військові злочини і ректорат Вінчестерського коледжу" (*War Crimes and the Wardenship of Winchester College*) п. Нігель Воттс (*Nigel Watts*) розповсюдив серед батьків, вихованців, нинішніх та колишніх працівників коледжу, а також серед депутатів Парламенту, членів Палати лордів та представників преси. Пан Воттс мав претензії до ректора Вінчестерського коледжу лорда Алдінгтона (*Lord Aldington*) — тодішнього голови страхової компанії — стосовно страхового позову. У брошурі йшлося, зокрема, про таке:

"У період від середини травня до початку червня 1945 року приблизно 70 000 козаків, югославських військовополонених та біженців було передано радянським військам і комуністичному режимові Тіто за угодою, укладеною з 5-м Британським корпусом, який здійснював окупацію Австрії. Значну частину цих людей становили жінки, діти і навіть немовлята. Серед офіцерів козацьких частин та їхніх сімей більшість мали паспорти Ліги Націй або західноєвропейських країн, в яких вони знайшли притулок після того, як у 1918—1920 роках їх евакуювали з Росії їхні британські та французькі союзники, і не підлягали поверненню за Ялтинською угодою, що стосувалася лише громадян Радянського Союзу.

...

Як і передчували практично всі, хоч якоюсь мірою близькі до тих подій, переважна більшість цих беззахисних людей, які цілковито поклалися на британську добропорядність, стали жертвами жахливого масового вбивства, щойно їх передали згаданим режимам, або були приречені на повільну смерть,

опинившись у комуністичних в'язницях і таборах примусової праці. Сталося це через лицемірство й жорстокість, яким в історії Сполученого Королівства немає аналогії з часів масової різанини Гленкоу (*Glencoe*). Неподалік Лінца (*Lienz*) сьогодні можна знайти невеликий козацький цвинтар, надгробки якого зберігають пам'ять про чоловіків, жінок та дітей, застрелених, забитих до смерті прикладами чи заколотих штиками британських військ.

Людиною, котра віддавала всі накази й зорганізувала всі заходи, що призвели до цього масового вбивства, був бригадир Тобі Лоу (*Toby Low*), начальник штабу 5-го корпусу генерала Кейтлі (*Keightley*), якому згодом Гарольд Макміллан (*Harold Macmillan*) подарував титул 1-го барона Алдінгтона. З 1979 року він був ректором Вінчестерського коледжу, одного із найстаріших і найшанованіших привілейованих середніх навчальних закладів Англії. Чи гідний лорд Алдінгтон такої посади — має вирішити передусім, коледж. Але, якщо керуватися ширшим суспільним інтересом, правомірно запитати, чи може людина, відповідальна за жахливі злочини, надалі посідати такий шанований та визначний пост у суспільстві, на якому вона, зокрема, має служити прикладом для своїх вихованців, котрі самі з часом обійматимуть високі посади, пов'язані з високою відповідальністю.

...Правда полягає в тому, що лорд Алдінгтон знає, що всі його виправдання цілковито чи більшою частиною сфальсифіковані. Докази свідчать, що він зорганізував учинення тяжкого військового злочину, будучи поінформованим, що вище командування осуджує й не дає згоди на проведення операції в таких жорстоких та підступних проявах. Він був цілком свідомий того, що всіх репатрійованих очікувала жахлива доля.

...Ті, хто ще вважає, що людина з кров'ю 70 000 чоловіків, жінок та дітей на своїх руках, людина, марні спроби обвинуватити яку натрапляють на відсіч з боку верховного командувача союзницьких сил, котрий робить усе, аби захистити її, гідна бути ректором Вінчестерського коледжу, можуть поставити собі (або лордові Алдінгтону, якщо їм пощастить зустрітися з ним) такі запитання:

...У книжках і в пресі лорд Алдінгтон неодноразово обвинувачувався як особа, що вчинила тяжкий військовий злочин, вчинки якої заслуговують на порівняння із вчинками найжорстокіших катів нацистської Німеччини та радянської Росії..."

В. Провадження стосовно дифамації

1. Провадження у Високому суді

9. Лорд Алдінгтон вчинив судовий позов проти п. Воттса у Високому суді правосуддя (відділення королівської лави), вимагаючи компенсації за шкоду, спричинену дифамацією. Згодом заявник виявив бажання приєднатися до цього позову. Відповідачі наводили "виправдувальні доводи" і посилялися на "добросовісність своїх висловлювань".

10. Лорд Алдінгтон попросив суддю розглянути заяву одноособово. Однак, заявник здійснив своє право на розгляд за участю присяжних.

11. Провадження розпочалося 2 жовтня 1989 року і тривало до 30 листопада, коли дванадцять присяжних винесли свій вердикт. Лорд Алдінгтон давав свідчення упродовж шести з половиною днів, його було піддано перехресному допитові. Заявник давав показання протягом понад п'яти днів, при цьому було викликано кілька свідків.

Приблизно десять сторінок свого напутнього слова присяжним суддя Майкл Дейвіс (*Michael Davies*) присвятив оцінці шкоди в разі встановлення факту наклепу. Звертаючись до присяжних, він, зокрема, сказав:

"А тепер... розглянемо аспект завданої шкоди... Мушу дати вам цю правову настанову, оскільки може виникнути питання відшкодування шкоди... Якщо позивач виграє справу, ви постанете перед необхідністю вирішити це питання. Дехто вважає, що в цій справі як настанова щодо питання шкоди достатньо й такого: [заявник] стверджує, що, в разі присудження відшкодування, він погоджується, що його сума має бути величезна. Пан Рамптон (*Rampton*) [захисник] у своєму останньому слові, з усього видно, був майже готовий виголосити це слово, але сказав, що вона має бути щедрою, — і тут я можу зупинитися. Зазначу, що ці слова аж ніяк не є вказівкою, оскільки сторони не диктують (навіть якщо вони роблять поступки), як вам слід вирішувати питання відшкодування шкоди. Робіть це згідно із законом, тобто відповідно до того, що я зараз вам скажу. Ви маєте взяти до уваги мої настанови і, дотримуючись їх, вирішити це питання, звичайно ж, як вважаєте за потрібне.

...Засоби сторін — позивача або відповідача — не мають суттєвого значення...

Як я вже зазначав раніше, але наголошу ще раз, зовсім недоречним є питання, чи отримали або чи отримають фінансову допомогу від доброзичливців лорд Алдінгтон, [заявник] або п. Воттс на покриття можливих збитків. Не повинен враховуватися і той факт, що у справах про дифамацію ані позивач, ані відповідач не мають права на безоплатну правову допомогу. Всі ці моменти ви не зобов'язані брати до уваги, визначаючи розмір шкоди. Якщо ж необхідно буде змінити ці правила, то це вирішуватиме Парламент...

...Що повинні зробити ви, тобто що вимагається від присяжних — це визначити суму компенсації позивачеві за завдану йому шкоду. Само собою зрозуміло: якщо ви дійшли до етапу визначення розміру відшкодування, то шкоду вже завдано. Покарати відповідача не є вашим обов'язком чи вашим правом...

Чого [лорд Алдінгтон] вимагає — це, зрозуміло, відшкодування «загальної шкоди», як її називають адвокати, у вигляді грошової компенсації. Передусім, ви маєте зважити, якою мірою наслідки дифамації в цій справі позначилися на службовому становищі, репутації та доброму імені позивача, на користь якого вирішується справа...

...Якщо неправдиві й висловлені з недобросовісним наміром [обвинувальні твердження в брошурі] видавалися за критичні висловлювання — тоді він має право на відшкодування, і ваша думка щодо цього має бути запротокольована.

Далі вам необхідно врахувати... шкоду, завдану йому у зв'язку з емоційними переживаннями. Але, як я вам уже казав, він не може вимагати відшкодування від імені своєї дружини чи будь-якого іншого з членів своєї сім'ї, хоча шкода, завдана їм, може мати свої наслідки і для нього — і це ви можете взяти до уваги.

Йдеться не просто про його емоції, викликані прочитаним... Йдеться про переживання у зв'язку з очікуванням на судовий розгляд... та у зв'язку з розголошенням інформації у пресі...

...Ви маєте врахувати... й те, що адвокати називають «віндикація» — тобто відновлення доброго імені...

Можливо, — це вирішуйте ви, — у цій конкретній справі віндикація як доведення правоти є головною причиною, через яку лорд Алдінгтон учинив цей позов. Як він каже, його мета — будь-що відновити свою добру репутацію та ім'я... Присудження компенсації у вигляді «величезної суми» — як висловився [заявник], або «щедрої суми» — як висловився п. Рамптон, буде для нього цілком достатньо, щоб сказати, що його репутацію реабілітовано.

Звичайно, панове присяжні, ви не повинні, з огляду на щойно сказане, «наскоком накрутити» суму відшкодування. Такі речі завжди робляться на відповідних підставах.

...Вам необхідно врахувати ступінь розголошення обставин у пресі та характер публікацій.

Попри те, що присяжні, вирішуючи справу на користь позивача, повинні відмовитися від будь-якого наміру покарати відповідачів, вони завжди мають право, як я вже дав зрозуміти, взяти до уваги ті чи інші дії відповідача. Якщо вони призвели до збільшення збитків, тобто до серйознішої шкоди, — сума відшкодування має бути більшою, якщо до зменшення збитків, тобто до менш серйозної шкоди, — сума відшкодування має бути меншою.

...

А тепер два загальні зауваження, які я роблю в кожній справі: перше — ніхто не вказує вам, як ви повинні вирішувати це питання, вам не потрібно обґрунтовувати свій вердикт, як це робить суддя, тому надзвичайно важливо, щоб ви вивчили це питання з позиції суду. Це означає, що ваша оцінка не має бути надто чи безпідставно завищена або надто чи безпідставно занижена.

Друге — будь-ласка, дуже прошу, якщо йдеться про відшкодування, жодним чином не враховуйте мотивів вирішення цього питання в будь-якій іншій справі або результатів її розгляду, про що ви, можливо, читали або чули. Факти

та юридичні підстави можуть бути абсолютно відмінні. Жодного порівняння між розмірами компенсації у справах стосовно дифамації бути не може. Якщо хтось із вас цікавиться футболом, так от: тут немає ані першої класифікації, ані четвертої, ані Воксхольської (*Vauxhall*) конференції.

Отже, панове присяжні, прошу вас забути про інші справи. Вирішуючи згадане питання, покладайтесь тільки на свій власний здоровий глузд. Але ж як усе сказане мною виразити в грошовому вигляді? Згідно з нашими правилами і процедурами, присяжні, представники сторін — і суддя також — можуть означувати шкоду як «дуже значна» чи «дуже незначна», але ані представники сторін, ані судді не наводять конкретних цифр. Проте дехто, аби не завдавати собі клопоту й не заглиблюватися у вивчення питання, волів би отримати такі цифри, для чого вимагає дати присяжним відповідну підказку. Кажу вам те, що кажу всім присяжним у кожній справі, — підказка вам не допоможе, оскільки неминуче — така вже людська природа — представник позивача, керуючись власними інтересами, поставить на ваги найбільшу гирю і, може статися, стрілка зашкалюватиме, тоді як у захисника вона зашкалюватиме на протилежній позначці. Отже, такий підхід нікому не потрібен. Щодо судді, то присяжні, можливо, міркують: «Хай там що кажуть про цього суддю, але ми вважаємо, що він намагався бути справедливим, тоді чому ж він не дав нам поради стосовно цифри?»

Припустімо, що суддя в цій справі — я і запропонував вам цифру або діапазон, у межах якого вона має бути, тоді можливі два варіанти: перший — ви можете проігнорувати сказане мною і визначити суму вищу, ніж я назвав конкретно чи в діапазоні, або значно меншу, і тоді сторона, яка програла, обов'язково звернеться до апеляційного суду зі словами: «Як це так, суддя запропонував цифру, а присяжні призначили вищу чи нижчу за неї!»

Другий варіант: ви погодилися з моєю пропозицією і назвали цифру, яку я рекомендував, або близьку до неї. Тоді все, що я можу сказати, — ви марно витрачали свій дорогоцінний час, начебто вирішуючи питання відшкодування шкоди, оскільки бездумно затвердили цифру, яку назвав я, суддя, чи будь-хто інший. Отже, ми повинні не допустити завищення чи заниження згаданої цифри під впливом представників сторін, як не допускається, щоб судді вказували присяжним, якою має бути сума відшкодування. ...Я сподіваюсь і молюся, аби, заради закону і суду нашого, ніколи не настав той день, коли судді диктуватимуть присяжним, а ті виступатимуть бездумними виконавцями їхньої волі.

Однак, апеляційний суд дозволяє мені — навіть наполягає — сказати вам дещо додатково. Я скажу це не стільки словами апеляційного суду, скільки своїми власними, що може видатися надто простим, але це й справді просто: ви повинні пам'ятати, що таке гроші. Ви не можете і, я певен, не будете вирішувати питання так, як це робив Мікі-Маус, за просто

«накручуючи нулі», скільки йому заманеться. Вам необхідно враховувати реальну ціну грошей. Ми ж кажемо: «Той чи той будинок коштує стільки-то». Це я до того, що, призначаючи позивачеві як компенсацію певну суму грошей, ви маєте орієнтуватися, умовно кажучи, скільки будинків він за них може купити. Я не хочу сказати, що, взявши цю суму, лорд Алдінгтон чи інший позивач піде й купить будинок чи кілька будинків, просто пропоную враховувати вартість грошей через вартість певного майна, — адже більшість із нас має добре уявлення про вартість будинків. Отже, пам'ятайте про це».

12. В одноголосному вердикті від 30 листопада 1989 року містяться такі відповіді присяжних на запитання, поставлені суддею Дейвісом:

"1. Чи довели [заявник] та п. Воттс, що констатовані в брошурі факти в основному правдиві?

...Ні.

2. Чи містить брошура вираження думки?

...Так.

3. Чи довели [заявник] та п. Воттс, що ця думка є добросовісною, в тому сенсі, що вона має бути такою, коли безстороння людина чесно висловлює свою думку щодо фактів, правдивість яких доведена?

...Ні.

4. (1) Ви виносите рішення на користь лорда Алдінгтона чи п. Воттса?

...Лорда Алдінгтона.

(2) Ви виносите рішення на користь лорда Алдінгтона чи [заявника]?

...Лорда Алдінгтона.

5. Яку компенсацію Ви присуджуєте лордові Алдінгтону?

...1 500 000 фунтів стерлінгів".

Отже, суддя Дейвіс розпорядився винести судове рішення проти заявника і п. Воттса, зафіксувавши в протоколі згадану вище суму, яка приблизно втричі більша, ніж найбільша сума відшкодування, присуджувана англійськими присяжними до цього часу в справах про дифамацію. Крім того, суддя задовольнив клопотання лорда Алдінгтона про встановлення судової заборони (стаття 37 Закону Верховного суду 1981 року), згідно з якою, зокрема, відповідачам забороняється публікувати, організовувати чи дозволяти опублікування, сприяти чи брати участь в опублікуванні висловлювань, які містяться в оскаржуваній брошурі, або

"будь-яких інших висловлювань чи тверджень (у будь-якому вигляді) такого змісту: передавши у 1945 році радянським та югославським військам військовий та цивільний персонал, позивач [лорд Алдінгтон] винний у непокорі чи підступності, кримінальних, ганебних, антигуманних чи інших

неправомірних або несанкціонованих діях, або що він несе відповідальність за подальше поводження, якого зазнали ці люди з боку Радянського Союзу чи Югославії. Зазначені відповідачі мають право звернутися з клопотанням про зміну чи скасування цієї судової заборони".

Заявника було зобов'язано відшкодувати судові витрати лорда Алдінгтона.

2. Провадження в апеляційному суді

13. Заявник (але не п. Воттс) звернувся до апеляційного суду з низкою претензій, кілька з яких стосувалися справедливості судового провадження. Він піддав критиці суддю Дейвіса за те, що той продемонстрував неприховану ворожість до відповідачів, постійно перебиваючи їх саркастичними зауваженнями, та за образу захисника. Він стверджував, що суддя ображав і принижував свідків захисту, а в своєму напутньому слові присяжним повністю чи значною мірою умисно замовчав чи проігнорував чимало з найважливіших аспектів версії, поданої захистом, чим увів присяжних в оману стосовно питань, які мали ключове значення в аргументації відповідачів. Стосовно питання шкоди зміст зауважень судді здебільшого зводився до того, аби спонукати присяжних до присудження великої суми відшкодування позивачеві та звести нанівець альтернативні рішення, підстави для яких давали докази; в будь-якому разі, зазначена сума відшкодування була безпідставна й надмірна.

14. 9 січня 1990 року лорд Алдінгтон звернувся до апеляційного суду з клопотанням видати, у разі наявності підстав для відхилення апеляції заявника, наказ, який би зобов'язував заявника, згідно з Наказом 59, правилом 10 (5) Регламенту Верховного суду 1965 року, внести заставу, яка б покривала витрати його опонента на представництво в цьому суді. Те, що заявник не буде спроможний сплатити відповідну суму, предметом спору не було.

15. Відкритим листом від 2 лютого 1990 року лорд Алдінгтон запропонував не стягувати в судовому порядку 1 200 000 фунтів стерлінгів із присудженої суми відшкодування. У своїй відповіді заявник підтвердив, що він не в змозі внести будь-яку заставу стосовно витрат лорда Алдінгтона в апеляційному провадженні і, стверджуючи, що судовий розгляд був пародією на правосуддя, відхилив пропозицію.

16. У рішенні апеляційного суду від 18 травня 1990 року секретар суду на двадцяти двох сторінках виклав свої міркування щодо фактів, наведених заявником, і відхилив клопотання про внесення згаданої застави. Секретар зазначив, що підставою для прийняття рішення про внесення застави на покриття витрат у зв'язку із заявою до апеляційного суду є відсутність коштів на їх покриття і що суд, виконуючи свої дискреційні повноваження щодо цього, зважає на конкретні обставини та інші аспекти апеляції. Якщо ймовірність її задоволення мала або зовсім відсутня, тоді, як правило, видається наказ про внесення апелянтом, який не має коштів на покриття судових витрат, застави.

Секретар зазначив, що йому важко було визначити, чи містить апеляція заявника достатню аргументацію, яка давала б змогу просуватися в провадженні без отримання застави щодо судових витрат, і що він враховував, що, в разі відхилення апеляції, може виявитися, що заявник неспроможний оплатити витрати лорда Алдінгтона в апеляційному провадженні. Він додав, дещо нерішуче, що дійшов висновку про існування в апеляції кількох пунктів, достатньо вагомих для того, аби переконатися у відсутності необхідності видавати наказ про внесення застави щодо судових витрат. Існувала ймовірність того, що, в разі неспроможності заявника переконати апеляційний суд у тому, що він не здійснив права на справедливий судовий розгляд і що його справу не було представлено присяжним безсторонньо й усебічно, апеляційний суд дійде висновку про необхідність наказу про перегляд справи, незважаючи на малі шанси заявника на перемогу в новому провадженні.

У світлі цього висновку секретар вирішив, що немає необхідності розглядати аргумент представника лорда Алдінгтона щодо того, що апеляція стосовно суми відшкодування не матиме ніякого практичного значення з огляду на його пропозицію від 2 лютого 1990 року (див. пункт 15 вище).

17. Лорд Алдінгтон успішно апелював проти рішення секретаря до апеляційного суду. Суд розглядав справу в пленарному режимі протягом шести днів — з 9 по 17 липня 1990 року, і 19 липня 1990 року ухвалив рішення. Члени апеляційного суду виклали свою аргументацію:

а) Голова Суду, сер Стівен Браун (*Sir Stephen Brown*):

Апеляційний суд мав переглянути заяву і вирішити, чи становитиме наказ про внесення заявником застави відмову для нього в правосудді, якщо зважати на конкретні підстави його апеляції. Вона стосувалася переважно не напутнього слова судді Дейвіса щодо закону, а, за висловом заявника, упередження та необ'єктивності судді на користь лорда Алдінгтона, а також того, як цей суддя розглядав три конкретні питання. Очевидним є те, що суддя Дейвіс залишив вирішення головних питань у справі присяжним, і всі вони були розглянуті в повному обсязі та належним чином. У напутньому слові суддя достатньо чітко пояснив присяжним, які з питань, на думку захисту, мали першочергове значення. Представникам було надано всі можливості порушити питання стверджуваних помилок, і вони зробили це, коли вважали за необхідне. Крім того, основні свідки перебували в місці для свідчень, у загальному підсумку, протягом приблизно 13 днів. Лорд Алдінгтон, головний свідок у справі, у тому сенсі, що саме його дії були предметом розгляду, перебував у місці для свідчень протягом не менш як шести з половиною днів. Важко повірити, що присяжні не спромоглися повністю врахувати показання головних свідків, котрих було всебічно допитано і піддано перехресному допитові у зв'язку з усіма спірними питаннями, які мали для справи суттєве значення.

Справа була цілком доречна для вирішення її присяжними, і вони розглянули

її належним чином. Сер Стівен нагадав, що на початковому етапі, коли лорд Алдінгтон попросив, щоб суддя розглянув справу одноособово, заявник на це не погодився.

Подані заявником нові докази не мають жодної ваги, якщо зважати на всі докази, пред'явлені на судовому процесі.

Аргумент заявника про те, що лорда Алдінгтона підтримує страхова компанія "Сан Альянс" (*Sun Alliance Insurance Company*), — недоречний.

Отже, апеляція не містила аргументів, достатніх для вирішення питання відповідальності.

Далі сер Стівен Браун зазначив:

"Сума відшкодування дуже велика. Однак, немає сумніву, що досвідчений суддя дав з цього приводу бездоганне напуття. [Заявник] намагався довести, що суддя спонукав присяжних визначити надмірну суму відшкодування. Якщо належним чином прочитати протокол суду, то побачимо, що дії судді свідчать про протилежне. Цей закид безпідставний.

Суму відшкодування присяжні визначали цілковито на свій власний розсуд, отримавши вичерпне напуття. Я не сумніваюся, що присуджена сума є адекватною усвідомленій ними тяжкості опублікованого наклепу, який уперто обстоювався.

Проте [заявник] дав зрозуміти, що питання розміру відшкодування його насправді не цікавить тією мірою, якою цікавить питання відповідальності. Він має намір, якщо зможе, і далі підтримувати свій позов проти лорда Алдінгтона та обстоювати свої обвинувальні твердження на новому судовому процесі. Фактично запропоноване йому суттєве зменшення суми відшкодування — на 1,2 мільйона фунтів стерлінгів — він відхилив. Пропозиція зменшити відшкодування не є поступкою, якою соліситори позивача визнають завищення присудженої позивачеві суми, але є визнанням малої ймовірності того, що позивач таку суму отримає, та виявом його задоволення тим фактом, що присяжні своїм вердиктом рішуче відкинули опубліковані наклепницькі твердження".

б) Лорд-суддя Расселл (*Russell*)

"Суд з великим небажанням втручається у вердикт присяжних, за винятком випадків, коли в провадженні допущено ті чи інші суттєві порушення або коли є підстави вважати, що вердикт помилковий. Саме такими міркуваннями необхідно керуватися і в цій справі.

Щодо порушень у судовому провадженні, то я не бачу жодних...

Вирішення цієї справи, як і вердикт присяжних, в основному залежало від правдивості лорда Алдінгтона. Жодного документа чи документів, які б з очевидністю спростовували достовірність показань лорда Алдінгтона, подано не було. Якби присяжні взяли його показання під сумнів, це означало б

закриття справи. Той факт, що присяжні вирішили її на його користь і присудили компенсацію завданої йому шкоди, свідчить, що стосовно ключових питань вони, найімовірніше, визнали достовірність показань позивача. Чи були присяжні у своєму рішенні вільні від тиску? На мою думку, безперечно, так...

Я вважаю, що апеляційний суд не має жодних підстав втрутитися у висновок присяжних, зроблений на користь позивача, і ухвалити рішення про нове провадження — так, як це було б у разі неможливості залишити вердикт чинним чи на підставі нових доказів, наданих [заявником].

...

Насамкінець щодо питання про суму відшкодування. [Заявникові] відкритим листом було запропоновано, замість присуджених присяжними 1,5 мільйона фунтів стерлінгів, сплатити 300 000 фунтів. Дифамація залишається настільки серйозною, наскільки це можна уявити. Апеляція лише стосовно суми відшкодування не матиме будь-якого практичного значення. [Заявник] має намір домогтися перегляду всієї справи. На мою думку, оскільки відповідач не має коштів на покриття судових витрат, справедливість вимагає зажадати від нього застави на покриття витрат позивача в апеляційному провадженні".

с) Лорд-суддя Белдам (*Beldam*)

"Важко уявити твердження, настільки розраховане на те, аби викликати до відповідача ненависть і презирство своїх співвітчизників. Докази свідчать про те, що його було поширено умисно, з метою спонукати відповідача вчинити проти заявника позов і таким чином надати йому можливість піддати публічній критиці дії відповідача 45-річної давності...

Цей суд не може санкціонувати перегляд справи після вердикту присяжних — навіть якби вважав, що їхній вердикт має бути іншим. Єдине, що суд має дослідити в апеляційному провадженні, це — чи є висновок присяжних настільки нерозумним, що можна стверджувати, що вони не виконали покладеного на них судового обов'язку. Я знову вислухав факти і докази в майстерному викладі апелянта, але вони не переконали мене в достатності шансів на успіх цієї апеляції. Навіть якби апелянт переконав суд задовольнити його прохання про перегляд справи стосовно питання суми відшкодування, на мій погляд, все одно зовсім незначною була б перспектива того, що присяжні, виконуючи свій судовий обов'язок, призначили б відповідачеві [лорду Алдінгтону] суму відшкодування, меншу за ту, на яку він уже фактично запропонував погодитися як на компромісне вирішення цієї апеляції. Отже, апелянт не переконав мене, що він має суттєві аргументи, зважаючи на які, суд міг би не брати до уваги особливих обставин неспроможності апелянта сплатити судові витрати відповідача у разі, якщо він програє справу".

18. Апеляційний суд зажадав від заявника внести заставу для покриття судових витрат лорда Алдінгтона у зв'язку з апеляційним провадженням у сумі 124 900 фунтів стерлінгів упродовж чотирнадцяти днів; у разі невиконання цього наказу апеляція має бути відхилена.

Суд відхилив клопотання заявника про надання йому строку, більшого ніж чотирнадцять днів, для збирання коштів. Крім того, апеляційний суд наказав заявникові покрити витрати (22 000 фунтів стерлінгів) лорда Алдінгтона в судовому провадженні шляхом внесення застави. Рішення викладено на двадцяти трьох сторінках.

Заявник не вніс необхідну заставу, відтак його апеляцію 3 серпня 1990 року було відхилено.

19. Заявник досі не сплатив лордові Алдінгтону будь-якої частини належної йому компенсації за завдану шкоду чи судові витрати.

С. Судове провадження в національних судах

20. 1993 року заявник звернувся до апеляційного суду з клопотанням дозволити йому апелювати із запізненням проти рішення Високого суду від 30 листопада 1989 року та подати нові докази. У вересні 1993 року секретар суду повідомив його, що апеляційний суд не має юрисдикції, оскільки предмет розгляду той самий, що й в апеляції, яку вже було відхилено.

21 лютого 1994 року заявник подав до Високого суду позов проти лорда Алдінгтона з клопотанням про скасування рішення від 30 листопада 1989 року з огляду на неправдиві свідчення. Заявник домагався також компенсації шкоди та задоволення інших вимог. Лорд Алдінгтон подав заяву із проханням вилучити позов із реєстру як недобросовісний, сутяжницький і явно необґрунтований.

Рішенням від 14 жовтня 1994 року суддя Коллінз (*Collins*) вилучив позов, аби не допустити зловживання судовою процедурою, посиляючись на те, що заявник не спромігся з достатньою вірогідністю довести на підставі нових доказів факти неправдивих свідчень лорда Алдінгтона в суді. Рішенням від 30 листопада 1994 року суддя Коллінз зажадав від соліситорів заявника, які самотужки покривали витрати у зв'язку з новим позовом, здійснюючи представництво без гонорару, сплатити 60 % витрат лорда Алдінгтона в цьому судовому провадженні. Розгляд апеляції заявника до апеляційного суду триває.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. Відповідальність і відшкодування у справах про дифамацію

21. Згідно з англійським правом, позови стосовно дифамації та клевети є приватними засобами правового захисту, мета яких полягає у відновленні репутації позивача та відшкодуванні шкоди, завданої третій особі чи особам внаслідок

неправомірного опублікування дифамаційних заяв стосовно позивача. Під час розгляду таких позовів відповідач може довести, що матеріали, які дискредитують позивача, достовірні, а це означатиме, що позивач не зазнав будь-якої шкоди. Попри те, що оприлюднення навіть правдивих фактів може призводити до акумулювання шкоди, закон не передбачає правового захисту у формі позову (див. Галзбері, "Закони Англії" (*Halsbury's Laws of England*, 4-е вид., т. 28, п. 1).

22. До делікту дифамації застосовується сувора міра відповідальності:

"Людина може добросовісно опублікувати наклеп, вважаючи інформацію правдивою. Присяжні також можуть вирішити, що людина діяла добросовісно, вважаючи неправдиву інформацію правдивою. За таких обставин людина не має захисту в такому позові, хоч якими добрими були її наміри" (лорд Лореберн (*Loreburn*), лорд-канцлер у рішенні у справі "Гултон проти Джоунса" (*Hulton v. Jones*) [1910] *Appeal Cases* 20 (*House of Lords*), с. 23–24).

За законом існує презумпція на користь позивача: висловлювання є неправдивими, доки відповідач не доведе протилежне (Гатлі (*Gatley*), "Дифамація і наклеп" (*Libel and Slander*), 8-е вид., п. 5, с. 6).

Якщо відповідач марно намагається довести правдивість висловлювань, це може призвести до збільшення суми відшкодування (Дункан і Нейл про дифамацію (*Duncan and Neill on defamation*), 2-е вид., п. 18.14, с. 129).

23. Згідно із законодавством про дифамацію, мету відшкодування сформулював лорд Гейлшем (*Hailsham*) у рішенні в справі "Брум проти «Касселл і Ко. Лтд»" (*Broome v. Cassell & Co. Ltd*) ([1972] *Appeal Cases* 1027, с. 1071), котре процитував лорд Доналдсон (*Donaldson*) у рішенні в справі "Суткліф проти «Прессдрам Лтд»" (*Sutcliffe v. Pressdram Ltd*) ([1991] 1 *Queen's Bench* 153, с. 189):

"У судовому провадженні стосовно дифамації та в будь-яких інших провадженнях, у яких розглядається питання шкоди, завданої репутації, принцип *restitutio in integrum* («відновлення первісного правового статусу») обов'язково передбачає більший ступінь суб'єктивізму. У таких провадженнях присуджується відшкодування в грошовому вигляді, яке може, лише у фінансовому сенсі, зміцнити позицію позивача порівняно з тією, яку він мав до спричинення йому шкоди. Річ не тільки в отриманні ним приблизної суми компенсації за свої минулі та майбутні збитки, а й у тому, щоб у майбутньому... у випадку дифамації позивач мав можливість вказати на суму, присуджену присяжними, як достатню для того, аби переконати громадськість у безпідставності даного обвинувачення. ...«Людина, яка потерпіла від дифамації, не одержує компенсації за шкоду, завдану її репутації. Вона одержує суму відшкодування, оскільки її репутація постраждала через те, що на неї публічно звели наклеп. З огляду на це компенсація у зв'язку із завданою шкодою виконує два завдання — служить реабілітацією репутації позивача перед громадськістю та є

відповідною втіхою для нього»... Очевидно, що, визначаючи суму відшкодування, необхідно враховувати такі чинники, як наявність емоційної травми; страждання, спричинені хвилюванням та невизначеністю, що їх людина зазнає в судовому процесі; відсутність вибачення або подальше наполягання на правдивості оскаржених тверджень; наявність злого умислу відповідача..."

В. Функції судді та присяжних Високого суду у провадженнях стосовно дифамації

24. Якщо є підстави вважати, що опубліковані висловлювання є дифамацією, суддя повинен надати можливість присяжним вирішити, чи справді вони є дифамацією стосовно позивача. Якщо таких підстав немає, суддя сам виносить рішення на користь відповідача, не доручаючи справу присяжним.

Суддя в цивільному або кримінальному провадженні стосовно дифамації чи наклепу діятиме належним чином, якщо, поставши перед необхідністю передати справу для вирішення присяжним, чітко роз'яснить їм, що, з правового погляду, є наклепом. Присяжні самі повинні вирішити, чи стосується таке визначення даної публікації.

Визначення й присудження суми відшкодування є виключно функцією присяжних. Суддя визначає таку суму лише в разі, якщо він вирішує справу одноособово. Він повинен проінструктувати присяжних щодо чинників, які мають бути враховані, як-от: розповсюдження публікації; правдоподібність інформації; чи багато є фахівців, настільки обізнаних у сфері, про яку йдеться, що здатні зрозуміти опосередкований натяк [у публікації]; статус і репутація позивача; поведінка позивача та відповідача, інші обставини справи (див. Галзбері, "Закони Англії", 4-е вид., т. 28, п.п. 225, 227 і 232).

25. Верхньої чи нижньої межі суми відшкодування, яку мають призначити присяжні в провадженні стосовно дифамації, не існує. У згаданому вище рішенні в справі "Суткліф проти «Прессдрам Лтд»" лорд Доналдсон наголосив, що порада присяжним орієнтуватися на вирішення аналогічного питання в інших справах не допомогла б їм, а лише збила з пантелику, і що будь-яка спроба представників позивача чи відповідача або судді навести ту чи іншу цифру може призвести до невиправданого завищення чи заниження такої суми та до небезпеки узурпації істинної функції присяжних. Однак, суддя матиме рацію, якщо дасть присяжним певну підказку, аби допомогти їм оцінити реальну вартість значних грошових сум, — наприклад, уявити, який дохід можна одержувати регулярно в разі інвестування певної суми (див. рішення у згаданій вище справі "Суткліф проти «Прессдрам Лтд»", зокрема, зауваження лорда Доналдсона, с. 178; див. також зауваження лорда Нерса (*Nourse*), с. 186, та лорда Расселла, с. 190–191).

С. Повноваження апеляційного суду в провадженні стосовно правомірності присудженої присяжними суми відшкодування

26. На час розгляду справи, згідно з правилом 11 Наказу 59 Регламенту Верховного суду 1965 року, апеляційний суд мав повноваження скасувати рішення Високого суду і призначити нове провадження. Пункти 1–3 правила 11 передбачають:

"1. Розглянувши апеляцію, апеляційний суд правоможний, якщо вважає за потрібне, видати наказ на задоволення клопотання про перегляд справи або скасувати вердикт, висновок чи рішення нижчого суду.

2. Апеляційний суд не зобов'язаний видавати наказ про перегляд справи у зв'язку з помилкою судді під час інструктажу присяжних, або неправомірним прийняттям чи відхиленням доказів судом, або у зв'язку з невинесенням присяжними вердикту стосовно питання, залишити яке для вирішення присяжним суддю в судовому процесі не просили. Винятком є ситуація, коли, на думку апеляційного суду, той чи інший із згаданих випадків становив суттєве порушення чи призвів до помилки.

3. Стосовно будь-якого питання може бути призначений перегляд справи — без втручання у висновок чи рішення стосовно інших питань. Якщо апеляційний суд вважає, що порушення чи помилка, про які йдеться в пункті 2, торкається лише частини предмета спору або стосується лише однієї сторони (чи не всіх сторін) у провадженні, він має повноваження розпорядитися про перегляд справи із залученням лише відповідної сторони чи сторін та винести остаточне рішення стосовно решти сторін.

4. ..."

Стосовно критеріїв, що їх апеляційний суд має застосувати, здійснюючи свої повноваження зі скасування вердикту присяжних щодо суми відшкодування, лорд Кілбрэндон (*Kilbrandon*) у рішенні в справі "Брум проти «Касселл і Ко. Лтд»" ([1972] *Appeal Cases* 1027, с. 1135) зазначив, що недостатньо зробити висновок про надмірно велику суму відшкодування; суд повинен з'ясувати, чи могли таку суму призначити розсудливі люди, чи її було, найімовірніше, визначено з чиеїсь примхи, недобросовісно чи всупереч логіці.

27. Згідно з пунктом 4 правила 11, який був чинний на відповідний час, апеляційний суд не мав повноваження, замість видати наказ про перегляд справи, зменшувати чи збільшувати присуджену присяжними суму відшкодування, якщо сторони у справі не погоджувалися на це.

З 1 лютого 1991 року, коли набрав чинності Закон про суди та юридичні послуги 1990 року, апеляційний суд має повноваження, відповідно, до пункту 2 статті 8 цього закону, визначати, замість призначеної присяжними, свою суму відшкодування, незалежно від згоди на те сторін. У пункті 4 правила 11 Наказу 59, який було змінено у світлі згаданої вище статті 8, сказано:

"У будь-якій справі, в якій апеляційний суд має повноваження розпорядитися про її перегляд у зв'язку з надмірною чи недостатньою сумою відшкодування, присудженою присяжними, він може, замість видати наказ про перегляд справи, визначити, замість присудженої присяжними, свою суму відшкодування, яку він вважає належною, — за винятком згаданих вище випадків, коли апеляційний суд не має повноваження зменшувати чи збільшувати суму відшкодування, присуджену присяжними".

28. У справі "Ранцен проти «Mirror Груп Ньюспейперз (1986) Лтд»" (*Rantzen v. Mirror Group Newspapers (1986) Ltd*) ([1993] 3 *Weekly Law Reports*, с. 953) апеляційний суд здійснив свої повноваження згідно зі статтею 8 Закону 1990 року про суди та юридичні послуги та пункту 4 правила 11 нового Наказу 59. Розтлумачуючи своє повноваження розпорядитися про перегляд справи або змінити надмірно завищену суму відшкодування, присуджену присяжними, апеляційний суд зауважив, що надання присяжним практично необмеженого дискреційного повноваження не виправдало себе в сенсі адекватного розуміння ними того, що є "необхідним у демократичному суспільстві" чи "виправданим нагальною суспільною потребою", як того вимагає стаття 10 Європейської конвенції з прав людини. Коли йдеться про присудження великих сум відшкодування, звичаєве право, якщо його правильно розуміти, вимагає від судів значно уважнішого підходу, ніж це практикувалося в минулому. Тобто всі колишні перешкоди для втручання мають бути послаблені. Необхідно пересвідчитися:

"Чи могли розсудливі присяжні дійти висновку, що дана сума відшкодування є необхідною для компенсації шкоди позивачеві та відновлення його репутації?"

Щодо підказок, які суддя міг би дати присяжним, апеляційний суд вважає, що ще не на часі посилалися на суми відшкодування, присуджені присяжними в попередніх справах про дифамацію. Немає і будь-якого задовільного чи гідного наслідування способу визначення розміру відшкодування в провадженнях стосовно серйозної особистої шкоди. Є надія, що з часом, завдяки низці рішень апеляційного суду, які він ухвалюватиме у світлі статті 8 Закону про суди та юридичні послуги 1990 року, буде напрацьовано певні критерії визначення "належної" суми відшкодування. Водночас присяжних слід наставляти враховувати купівельну спроможність присудженої ними суми відшкодування та дбати, щоб вона була пропорційна шкоді, якої зазнав позивач, і становила достатню компенсацію за його підірвану репутацію.

Попри наявні у справі очевидні підстави для присудження досить значної суми відшкодування, апеляційний суд, керуючись об'єктивними критеріями розумної компенсації, а саме — доцільністю та пропорційністю, дійшов висновку, що сума 250 000 фунтів стерлінгів є зависокою, і замінив її на 110 000 фунтів стерлінгів.

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

29. У своїй заяві до Комісії від 18 грудня 1990 року (№ 18139/91) граф Толстой скаржився, що він не здійснив свого права на справедливий судовий розгляд безстороннім судом, як це гарантує пункт 1 статті 6 Конвенції. Крім того, посилаючись спершу на статтю 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту), а потім — на пункт 1 статті 6, заявник стверджував, що наказ апеляційного суду, згідно з яким його право на апеляцію поставлено в залежність від сплати ним 124 900 фунтів стерлінгів застави на покриття судових витрат лорда Алдінгтона, спричинив порушення його права на доступ до суду. І насамкінець, на його думку, сума відшкодування 1 500 000 фунтів стерлінгів та судова заборона, постановлена Високим судом, становить порушення його права на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 Конвенції.

30. 20 лютого 1992 року Комісія оголосила неприйнятною скаргу стосовно несправедливості судового провадження, а 12 травня 1993 року — прийнятними решту скарг. У своїй доповіді від 6 грудня 1993 року (стаття 31) Комісія висловила думку, що порушення гарантованого пунктом 1 статті 6 права заявника на доступ до суду не було (десятьма голосами проти п'яти), але було порушено його право на свободу вираження поглядів за статтею 10 (одноголосно). Повний текст думки Комісії та окремої думки, що не збігається з позицією більшості, міститься в додатку до цього рішення¹.

ОСТАТОЧНІ ПОДАННЯ ДО СУДУ

31. На відкритому слуханні 21 січня 1995 року Уряд звернувся до Суду, як він це зробив і в своєму меморандумі, з проханням визнати, що факти у справі свідчать про відсутність порушення статті 6 та статті 10 Конвенції.

32. Зі свого боку, заявник підтвердив викладене в його меморандумі прохання до Суду визнати, що було допущено порушення статей 6 та 10, і присудити йому справедливую сатисфакцію згідно зі статтею 50 Конвенції.

ЩОДО ПРАВА

1. Стверджуване порушення статті 10 Конвенції

33. Заявник наполягає на порушенні статті 10 Конвенції, в якій сказано:

"1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

Примітки Секретаря Суду:

¹ З практичних міркувань цей додаток з'явиться лише з друкованою версією судового рішення (том № 316-В, серія А Публікацій Суду), але копію доповіді Комісії можна одержати в канцелярії Суду.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві".

Він стверджував, що присуджена для стягнення з нього сума відшкодування не може вважатися такою, що "встановлена законом". Крім того, ця сума та суворість судової заборони не є пропорційними меті, яка полягає в захисті "репутації чи прав" лорда Алдінгтона, і, отже, не є "необхідними в демократичному суспільстві".

34. Уряд спростовував ці твердження. Комісія погодилася із заявником щодо непропорційності суми відшкодування, але не висловила будь-якої думки стосовно інших його скарг.

35. Суд передусім, зауважує, що предметом розгляду є лише скарга стосовно присудженого розміру відшкодування та судової заборони. Цим справа відрізняється від попередніх справ про дифамацію (див., наприклад, рішення у справі "Лінгенс проти Австрії" (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 року, серія А, № 103, с. 24–28, п. 34–47; у справі "Кастеллс проти Іспанії" (*Castells v. Spain*) від 23 квітня 1992 року, серія А, № 236, с. 20–24, п. 33–50; та у справі "Торгейр Торгейрсон проти Ісландії" (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) від 25 червня 1992 року, серія А, № 239, с. 24–28, п. 55–70), які стосувалися або рішення, яким була визначена відповідальність винного, або — відповідальність та міра покарання.

Як сума відшкодування, так і судова заборона явно становили втручання у здійснення заявником гарантованого пунктом 1 статті 10 права на свободу вираження поглядів, і це в Суді не оспорювалося. Таке втручання є порушенням статті 10, якщо воно не "встановлене законом", не переслідує мети чи цілей, які є законними за пунктом 2 статті 10, і не є "необхідним у демократичному суспільстві" для забезпечення згаданої вище мети чи цілей.

А. Чи була сума відшкодування "встановлена законом"?

36. Заявник скаржився, що присуджена сума відшкодування не була "встановлена законом".

1. Загальні принципи

37. Поняття "встановлений законом" у пункті 2 статті 10 має тлумачитися у світлі загальних принципів стосовно відповідного поняття "згідно із законом" у пункті 2 статті 8 (див. рішення у справі "«Санді Таймс» проти Сполученого

Королівства (№ 1)" (*Sunday Times v. the United Kingdom* (№ 1)) від 26 квітня 1979 року, серія А, № 30, с. 30–31, п. 48–49; пор. рішення у справі "Мелоун проти Сполученого Королівства" (*Malone v. the United Kingdom*) від 2 серпня 1984 року, серія А, № 82, с. 31, п. 66), що були сформульовані в рішенні у справі "Маргарета і Роджер Андерссон проти Швеції" (*Margareta and Roger Andersson v. Sweden*) від 25 лютого 1992 року (серія А, № 226–А, с. 25, п. 75) таким чином:

"...це поняття... передусім, означає, що заходи, які оспорюються, мали здійснюватися на підставі національного закону. Воно також передбачає і якість відповідного закону, і його доступність для осіб, причетних до справи. Тобто закон (норма) має бути сформульований настільки чітко, щоб — за необхідності, за допомогою відповідної консультації — можливо було з усією очевидністю передбачити наслідки, які може тягнути за собою певна дія. Закон, який надає свободу розсуду, сам по собі не є таким, що не відповідає цій вимозі, якщо межі такої свободи розсуду та спосіб її здійснення визначені достатньо чітко, з урахуванням відповідної законної мети — забезпечити належний захист особи проти свавільного втручання".

Суд наголошує, що слово "закон" означає не лише законодавчий акт, а й звичаєве право (див. згадане вище рішення у справі "Санді Таймс", с. 30, п. 47).

2. Застосування викладених вище принципів

38. Заявник не заперечував, що суму відшкодування присуджено відповідно до національного законодавства, однак, він скаржився, що з нього не впливало, що ця сума може сягнути 1,5 мільйона фунтів стерлінгів.

За англійським звичаєвим правом, верхньої чи нижньої межі стосовно суми відшкодування не існує. Суворо визначено лише рамки, в яких повинен триматися суддя, інструктуючи присяжних щодо цієї суми: не можна наводити будь-яких конкретних цифр; не можуть братися до уваги суми відшкодування, присуджені в інших справах про дифамацію чи навіть у справах стосовно завдання особистої шкоди. Підказка судді має бути спрямована лише на те, щоб допомогти присяжним оцінити реальну вартість великих грошових сум, — наприклад, співвіднести її з вартістю будинку (див. пункт 25 вище). На час розгляду справи в англійському праві не існувало вимоги щодо пропорційності суми відшкодування поставленій меті — надати справедливую сатисфакцію за шкоду, завдану репутації позивача. Присяжні не наводили будь-якого обґрунтування свого рішення, водночас апеляційний суд міг скасувати суму відшкодування лише за умови, якби сумніви стосовно її розумності давали підстави вважати, що її визначено не на основі справедливого розсуду, а, найімовірніше, з примхи, недобросовісно чи всупереч логіці (див. пункти 24, 26 і 28 вище).

Заявник зазначав, що суддя суду першої інстанції не спромігся проінструктувати присяжних, аби забезпечити пропорційність суми відшкодування і шкоди, якої зазнав лорд Алдінгтон. Навпаки, суддя спонукав

присяжних визнати "величезність суми відшкодування" і повідомив їм, що "жодного порівняння між розмірами відшкодування в інших справах про дифамацію бути не може" (див. пункт 11 вище). Присуджена сума відшкодування хоч, напевно, і не включала будь-якої штрафної суми як покарання, була втричі більша за найбільшу суму відшкодування, присуджену англійськими присяжними у справах про дифамацію (див. пункт 12 вище) будь-коли раніше, і значно більша, ніж сума, яку було б присуджено в провадженні стосовно особистої шкоди позивачеві, яку спричинили тривалі надзвичайно дошкульні фізичні та психічні страждання через втрату ним можливості працювати. Адвокати заявника не могли передбачити присудження такої великої суми відшкодування.

39. Уряд стверджував, що такий засіб правового захисту, як грошова компенсація за дифамацію, має бути гнучким, тобто враховувати специфіку фактів кожної окремої справи, зокрема, таких особливих, як у цій справі. Лише завдяки гнучкості можливо забезпечити досягнення мети, а саме — адекватно компенсувати завдану шкоду згідно із законодавством про дифамацію, що й мають робити присяжні у світлі відповідних критеріїв звичаєвого права (див. пункт 23 вище), тобто присуджувати таку суму відшкодування, яку вони вважають необхідною з огляду на конкретні обставини. У будь-якому разі, Суд не зобов'язаний давати абстрактну оцінку англійському праву стосовно дифамації.

40. Суд передусім, зважає на те, що дифамація, за визнанням присяжних, мала винятково серйозний характер. До того ж під час слухання у Високому суді захисник заявника і сам заявник визнали, що в разі доведення факту клевети в публікації присяжні мають присудити досить велику суму відшкодування (див. пункт 11 вище).

41. Суд визнає, що національне законодавство, яке регулює порядок визначення присяжними розміру відшкодування у зв'язку із згальненою репутацією, має забезпечувати врахування безлічі різноманітних фактичних ситуацій, що дозволить присяжним дати таку оцінку шкоди, яка відповідає саме тим фактам, які містить відповідна справа. Про це, власне, йдеться і в напутньому слові судді суду першої інстанції до присяжних (див. пункт 11 вище). Звідси випливає, що відсутність конкретних орієнтирів у правових нормах, на підставі яких оцінюється розмір відшкодування, необхідно вважати за рису, властиву законодавству про відшкодування в цій сфері правосуддя.

Отже, поняття "встановлений законом", яке міститься в статті 10 Конвенції, не може означати, що заявник повинен був мати можливість, навіть за допомогою відповідної консультації, передбачити, достатньою за даних обставин мірою, можливий розмір відшкодування в його справі в разі її присудження.

42. Далі зазначається, що свобода розсуду, якою користувалися присяжні, визначаючи розмір відшкодування, не була необмеженою. Присяжні були зобов'язані взяти до уваги такі чинники, як наявність емоційної травми, страждання внаслідок хвилювання та невизначеності, що їх людина зазнає в

судовому процесі, відсутність вибачення, подальше наполягання на правдивості оскаржуваних тверджень, необхідність для позивача відновлювати свою репутацію (див. пункт 23 вище). Суддя суду першої інстанції мав проінструктувати присяжних стосовно законодавства. Крім того, апеляційний суд мав право скасувати суму відшкодування, зокрема, через її необґрунтованість, і розпорядитися про перегляд справи. Отже, очевидно, що, хоч принцип пропорційності, можливо, і не був обумовлений відповідним національним законодавством, визначення суми відшкодування здійснювалося із дотриманням певних обмежень та гарантій.

43. Коли справу розглядають присяжні, вони не надають обґрунтування щодо присудженої ними суми відшкодування, і це є неспростовною нормою. Отже, твердження заявника, що відсутність обґрунтування завадила передбачити надзвичайно високий розмір відшкодування в його справі, не є переконливим. До того ж цей аргумент можна було б навести стосовно будь-якої суми відшкодування, незалежно від її розміру, він скоріше стосується не розміру відшкодування, а характеру самої системи судового розгляду за участю присяжних.

44. Узявши до уваги той факт, що в цій сфері іноді необхідні велика гнучкість (див. пункт 41 вище), різноманітні критерії, що їх мають враховувати присяжні, визначаючи розмір відшкодування, а також особливості розгляду, здійсненого апеляційним судом, Суд доходить висновку, що відповідні правові норми, які регулюють питання відшкодування в справах про дифамацію, були сформульовані достатньо чітко. Тобто сума відшкодування була "передбачена законом".

В. Чи відповідала сума відшкодування та судова заборона законній меті?

45. Очевидно, що присуджена сума відшкодування та судова заборона служили законній меті — захистити "репутацію чи права інших". Це сторони не оспорювали.

С. Чи були сума відшкодування та судова заборона "необхідні в демократичному суспільстві"?

1. Сума відшкодування

46. Заявник та Комісія висловили думку, що присуджена сума відшкодування — 1,5 мільйона фунтів стерлінгів — непропорційна законній меті захисту репутації та прав лорда Алдінгтона. Заявник стверджував, що на час розгляду справи судовий контроль за присудженням компенсації у справах стосовно дифамації був недостатній для забезпечення пропорційності такої компенсації.

Він також наголошував, що в напутньому слові присяжним не було зацентовано, що наклепницька критика стосувалася дій, які лорд Алдінгтон здійснював як державний посадовець, виконуючи свої посадові обов'язки, а

також що опубліковані матеріали порушували питання, які становили великий суспільний інтерес. Незважаючи на те, що, за англійським законодавством, ці чинники свідчать на користь визнання широких меж прийнятної критики, їх не було враховано.

Присяжних також проінструктували, що спроби відповідача підтвердити свої обвинувальні твердження призводять до збільшення завданої шкоди. Внаслідок чинності цього принципу, у поєднанні з нормою суворої відповідальності у справах про дифамацію, відповідачеві, який висловив свою критику добросовісно, хоч і не спромігся довести достовірність своїх тверджень, було призначено суворіше покарання, ніж те, яке було б призначено відповідачеві, який, роблячи обвинувальну заяву, усвідомлював її неправдивість, але не робив подальших спроб обстояти достовірність своїх тверджень (див. пункт 22 вище).

47. Уряд стверджував, що належного пропорційного співвідношення між сумою відшкодування та метою — компенсувати шкоду, завдану лордові Алдінгтону, та відновити його репутацію — забезпечено не було. Посилаючись на статтю 10, яка встановлює "обов'язки та відповідальність", Уряд підкреслив, що опублікований заявником матеріал є хибним і необ'єктивним, у чому вбачається явний розрахунок на те, щоб спровокувати порушення позову у зв'язку з обвинуваченням у наклепі. Попри те, що присяжні не навели ніякого обґрунтування свого рішення, очевидно, як це відзначив апеляційний суд, що вони присудили таку велику суму відшкодування, зважаючи на особливу тяжкість наклепу. Апеляційний суд переконався, що сума відшкодування в розмірі 1,5 мільйона фунтів стерлінгів була логічною відповіддю присяжних на виняткові обставини наклепу. Інакше, як це детально продемонструвало рішення у справі "Суткліф проти «Прессдрам Лтд»", апеляційний суд скасував би це рішення присяжних і розпорядився про перегляд справи.

Посилаючись на думку апеляційного суду, Уряд стверджував, що присяжні отримали достатньо повний інструктаж від судді суду першої інстанції (див. пункт 17 вище). Він пояснив присяжним, що посилання на інші справи було б недоцільне з огляду на значну відмінність між фактами та обставинами в цих справах, так само як і посилання на конкретні суми, оскільки розмір відшкодування присяжні визначають виключно на власний розсуд (див. пункт 11 вище).

Крім того, у Високому суді і захисник заявника, і сам заявник визнали, що, в разі виграшу лордом Алдінгтоном судового процесу, він повинен отримати досить значну компенсацію (див. пункт 11 вище). В апеляційному суді заявник дав зрозуміти, що питання стосовно розміру відшкодування його не цікавить, а перед цим він відхилив пропозицію лорда Алдінгтона зменшити відшкодування до 300 000 фунтів стерлінгів (див. пункти 15 і 17 вище). Ця пропозиція залишається в силі, і заявник може в будь-який час скористатися можливістю зменшити свою відповідальність за відшкодування на 1,2 мільйона фунтів стерлінгів.

48. Суд нагадує, що він має розглянути лише питання присудженої

присяжними суми відшкодування, враховуючи чинний на той час порядок здійснення судового контролю, і не торкатиметься висновку присяжних стосовно наявності наклепу. Тобто оцінка фактів Судом є більш обмеженою, ніж оцінка, яку б він мав дати в разі скарги стосовно самого наклепу.

З цього приводу необхідно зауважити, що різні Договірні держави можуть мати доволі різні погляди стосовно того, що має бути прийнятною відповіддю суспільства на висловлювання, на яке не поширюється гарантія статті 10 Конвенції. Компетентні національні органи мають кращі можливості, ніж Суд, для оцінки цього питання, і тому, вирішуючи його, повинні користуватися широким свободою розсуду.

49. З іншого боку, те, що заявник не погодився на пропозицію лорда Алдінгтона щодо зменшення суми відшкодування (див. пункт 15 вище), не зменшує відповідальності Сполученого Королівства за Конвенцією у зв'язку з оскарженням рішенням щодо відшкодування.

Суд бере до уваги той факт, що сам заявник і його захисник погодилися, що в разі визнання присяжними факту накопчу має бути присуджена досить значна сума відшкодування (див. пункт 11 вище). Проте це не означає, що присяжні могли присудити будь-яку суму відшкодування, оскільки, згідно з Конвенцією, сума компенсації у зв'язку з дифамациєю має пропорційно співвідноситися зі шкодою, завданою репутації.

Суддя інструктував присяжних не карати заявника, а лише визначити суму, яка б компенсувала нематеріальну шкоду лордові Алдінгтону (див. пункт 11 вище). Сума виявилася втричі вища за найбільший розмір відшкодування, присуджуваного в Англії до того часу (див. пункт 12 вище), і будь-якого іншого відшкодування, яке можна було б порівняти з присудженням у цій справі, відтоді не признавалося. Така велика сума потребує особливого аналізу, аби з'ясувати, чи забезпечував задоволення вимоги пропорційності матеріально-правовий закон, чинний на час розгляду справи.

50. З цього приводу необхідно зазначити, що у відповідний час національне право надавало присяжним широкую свободу розсуду. Апеляційний суд не мав повноважень скасувати суму відшкодування лише на підставі її надмірності, він міг це зробити лише в разі, якщо вона була настільки невинуватана, що не могла бути призначена на основі справедливості розсуду, а, найімовірніше, з прихили, недобросовісно чи всупереч логіці (див. пункт 26 вище). У пізнішому своєму рішенні — у справі "Рансен проти «Мірпор Груп Ньюстейпс Лтд»" — апеляційний суд сам визнав, що надання присяжним майже необмеженої свободи розсуду не забезпечує задовільної оцінки того, що є "необхідним у демократичному суспільстві" для цілей статті 10 Конвенції. Він зазначив, що, коли йдеться про присудження великих сум відшкодування, звичаєве право, якшо його правильно розуміти, вимагає від судів уважнішого підходу, ніж це практикувалося в минулому. Щодо підказок, які суддя міг би дати присяжним,

апеляційний суд вважає, що з часом, завдяки низці рішень апеляційного суду, які він ухвалюватиме у світлі статті 8 Закону про суди та юридичні послуги 1990 року, буде напрацьовано певні критерії визначення "належної" суми відшкодування. Водночас присяжних слід наставляти враховувати купівельну спроможність присуджуваної ними суми компенсації та дбати, щоб вона була пропорційна шкоді, якої зазнав позивач, і була достатньою для відновлення його репутації (див. пункт 28 вище).

Суд не може не підтримати викладених вище зауважень апеляційного суду в тому сенсі, що на етапі розгляду в суді першої інстанції та в апеляційному провадженні межі судового контролю, здійснюваного на час розгляду справи заявника, не забезпечували достатніх та ефективних гарантій проти присудження непропорційно великих сум відшкодування.

51. Отже, зваживши на суму відшкодування у справі заявника та відсутність у відповідний час достатніх та ефективних гарантій проти присудження непропорційно великих сум відшкодування, Суд дійшов висновку, що було допущено порушення прав заявника за статтею 10 Конвенції.

2. Судова заборона

52. Заявник також стверджував, що судова заборона (див. пункт 12 вище) була надзвичайно широка і непропорційна меті, а саме — захисту репутації і прав лорда Алдінгтона. Її встановлено на підставі вердикту присяжних, який було винесено без відповідного обґрунтування і якому суддя дав найширше з можливих тлумачень. Вона позбавляла будь-якої можливості коментувати роль лорда Алдінгтона у переданні козаків та югославів, а також публікувати будь-які критичні статті стосовно діяльності 5-го корпусу, які могли б негативно відбитися на репутації лорда Алдінгтона, байдуже, чи є в них посилання на його ім'я. У разі відхилення апеляції клопотання про зміну чи скасування судової заборони, зважаючи на норми англійського права, вже не мало б жодної перспективи. Заборона стала серйозною перешкодою для заявника в його професійній діяльності як історика, оскільки позбавила його можливості публікувати плоди своїх досліджень зазначених подій.

У будь-якому разі, судова заборона була непропорційна, тим більше разом із присудженою сумою відшкодування, оскільки ці заходи виконували певною мірою ту саму функцію. Присуджуючи суму відшкодування, присяжні не знали, що суддя видасть розпорядження про судову заборону. Таким чином, з достатньою вірогідністю можна вважати, що суму було присуджено не лише з метою компенсації шкоди, завданої лордові Алдінгтону, а й з метою утримати заявника від подальших публікацій своїх матеріалів.

53. Уряд спростовував ці твердження. За його словами, суддя, зважаючи на вердикт присяжних, мав право встановити перешкоду щодо повторення заявником наклепу в майбутньому, і в цьому полягала мета судової заборони. На

судовому розгляді захисник заявника дістав можливість прокоментувати формулювання судової заборони, але жодних заперечень ні під час розгляду, ні після нього не пролунало. Заявник не скористався можливістю клопотати про зміну судової заборони або її скасування, таке право залишається за ним досі; він також не оскаржував її в апеляційному порядку. Уряд вважав, що за цих обставин Суд не може прийняти цю скаргу.

Стосовно твердження заявника, що судова заборона частково мала таку саму мету, що й призначене відшкодування, Уряд зауважив, що судова заборона покликана передусім, перешкодити подальшому завданню шкоди, тоді як відшкодування — лише компенсувати понесені збитки та відновити репутацію лорда Алдінгтона.

54. Як Суд уже зазначав, тверджень про те, що встановлення присяжними факту наклепу не відповідає статті 10, немає. Судова заборона є лише логічним наслідком такого висновку. Її єдина мета — перешкодити повторенню заявником наклепницьких заяв проти лорда Алдінгтона. Немає жодних підстав вважати, що ставилася ще якась мета, окрім цієї. Не було також ніяких підстав для висновку, що цей захід, узятий окремо чи в поєднанні з присудженим відшкодуванням, становив непропорційне втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, гарантовану статтею 10.

D. Висновки

55. Підсумовуючи, Суд зазначає, що присуджене відшкодування було "встановлене законом", але не було "необхідне в демократичному суспільстві", оскільки не існувало, якщо зважати на його суму, взяту у поєднанні зі станом національного права у відповідний час, гарантії забезпечення належного пропорційного зв'язку із законною метою. Отже, щодо згаданого пункту, було допущено порушення статті 10. З іншого боку, судова заборона, взята окремо чи у поєднанні з призначеним відшкодуванням, не дає підстав для висновку про порушення цієї статті.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

56. Заявник також стверджував, що було порушено його право на доступ до суду, яке гарантує пункт 1 статті 6 Конвенції, у зв'язку з ухвалою апеляційного суду сплатити 124 900 фунтів стерлінгів як заставу для покриття судових витрат лорда Алдінгтона в апеляційному провадженні. Це було умовою для прийняття апеляції заявника до розгляду цим судом. У відповідному положенні пункту 1 статті 6 сказано:

"Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків... має право на справедливий і відкритий розгляд... незалежним і безстороннім судом, встановленим законом..."

57. Уряд і Комісія не погодилися зі згаданим вище твердженням.

А. Застосовність пункту 1 статті 6

58. Незважаючи на те, що це питання сторони не оспорювали, Суд повинен з'ясувати, чи застосовний пункт 1 статті 6 у цій справі. У всіх попередніх справах стосовно дифамації, які Суд розглядав у світлі пункту 1 статті 6, заявники вчинили позови з метою захистити свою власну репутацію. Згідно з усталеною судовою практикою, згаданий пункт застосовний до таких проваджень, оскільки право мати добру репутацію є "цивільним правом", про яке і йдеться в пункті 1 статті 6 (див., наприклад, рішення у справі "Гелмерс проти Швеції" (*Helmers v. Sweden*) від 29 жовтня 1991 року, серія А, № 212-А, с. 14, п. 27). Стаття 6 застосовується також до відповідача в провадженні, результат якого має безпосереднє й вирішальне значення для його "цивільних обов'язків" перед позивачем.

Отже, пункт 1 статті 6 застосовний до цієї справи.

В. Дотримання вимог пункту 1 статті 6

59. Суд знову наголошує, що право на доступ до суду, яке гарантує пункт 1 статті 6, може підлягати обмеженням, встановленим нормативно-правовими актами держави. У цьому сенсі держава користується певною свободою розсуду. Однак, Суд повинен передусім, переконатися, що застосовані обмеження не перешкоджають людині в доступі до суду й не зменшують її можливостей щодо цього у спосіб чи тією мірою, які спотворюють саму суть такого права. Крім того, будь-яке обмеження має переслідувати законну мету і при цьому забезпечувати належне пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою (див., наприклад, рішення у справі "Фаед проти Сполученого Королівства" (*Fayed v. the United Kingdom*) від 21 вересня 1994 року, серія А, № 294-В, с. 49–50, п. 65).

Згідно з усталеною судовою практикою, пункт 1 статті 6 не гарантує права на апеляцію. Незважаючи на це, запроваджуючи апеляційну систему, Договірна держава зобов'язана потурбуватися, щоб особи, які перебувають у межах її юрисдикції, користувалися в апеляційних судах основними гарантіями статті 6 (див., зокрема, рішення у справі "Делькур проти Бельгії" (*Delcourt v. Belgium*) від 17 січня 1970 року, серія А, № 11, с. 14–15, п. 25). Однак, спосіб застосування статті 6 до провадження в такому суді залежить від особливостей конкретного провадження; при цьому має враховуватися вся сукупність проваджень у національному судочинстві, а також роль у ньому апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі "Моннелл і Морріс проти Сполученого Королівства" (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*) від 2 березня 1987 року, серія А, № 115, с. 22, п. 56; та у згаданій вище справі Гелмерса, с. 15, п. 31).

Завдання Суду полягає не в тому, щоб підмінювати собою правоможні органи Сполученого Королівства у визначенні найприйнятнішої політики регулювання доступу до апеляційного суду в справах про дифамацію, і не в тому, щоб

оцінювати факти, на підставі яких суд ухвалив не те, а інше рішення. Роль Суду полягає в перевірці, у світлі Конвенції, законності рішень, які ухвалили ці органи влади, здійснюючи свої повноваження в межах наданої свободи розсуду (див., зокрема, згадане вище рішення у справі "Фаєд проти Сполученого Королівства", с. 55, п. 81; та, *mutatis mutandis*, у справі "Едвардз проти Сполученого Королівства" (*Edwards v. the United Kingdom*) від 16 грудня 1992 року, серія А, № 247—В, с. 34—35, п. 34).

60. Заявник стверджував, що вимога сплатити 124 900 фунтів стерлінгів упродовж лише чотирнадцяти днів перешкодила йому в здійсненні права на доступ до апеляційного суду (див. пункт 18 вище), чим спотворила саму суть права на доступ до суду і, отже, була непропорційна.

По-перше, суд не був готовий надати заявникові для сплати цієї суми строк, більший ніж чотирнадцять днів, і таким чином позбавив його будь-якої реальної можливості зібрати гроші та підтримати апеляцію.

По-друге, суд зобов'язав заявника довести, що він має реальні й суттєві підстави для спростування судового рішення проти нього, хоча, натомість, повинен був зобов'язати лорда Алдінгтона — сторону, що домагалася видання наказу, який би ефективно перешкодив здійсненню права заявника на апеляцію, — довести необґрунтованість цієї апеляції та відсутності перспективи щодо її успіху. Крім того, апеляційний суд, замість враховувати пропозицію лорда Алдінгтона щодо стягнення меншої суми відшкодування (див. пункт 17 вище), мав узяти до уваги такі чинники: у провадженнях стосовно дифамації безоплатна правова допомога не надавалася навіть відповідачам, котрі, як і заявник, захищали своє основне право на свободу вираження поглядів. Потреби лорда Алдінгтона в покритті своїх витрат на провадження у Високому суді були незначні, оскільки їх здебільшого покривала страхова компанія "Сан Альянс", яка мала високі доходи (див. пункт 17 вище).

Нарешті, той факт, що справа вже розглядалася в суді першої інстанції, не мав ураховуватися при вирішенні питання ефективного доступу до апеляційного суду. Як не мало значення й те, що він (апеляційний суд) заслухав аргументи сторін перед тим, як зробити висновок про необхідність внесення застави; саме рішення апеляційного суду стало підставою для скарги щодо недотримання пропорційності.

61. Суд вважає, що наказ про внесення застави на покриття судових витрат, безперечно, переслідував законну мету, а саме — запобігти ситуації, в якій не були б покриті витрати лорда Алдінгтона в апеляційному провадженні в разі поразки в ньому заявника. Це не оспорювалося. Крім того, оскільки було враховано відсутність для апеляції заявника перспективи на успіх, можна вважати, що згадану вимогу, як стверджує Уряд, було встановлено в інтересах забезпечення справедливого здійснення правосуддя (див. пункт 17 вище).

62. Суд, так само як Уряд і Комісія, не може погодитися із заявником, що наказ про внесення застави стосовно судових витрат спотворив саму суть права на доступ до суду і був непропорційний для цілей статті 6.

63. По-перше, розгляд справи в першій інстанції у Високому суді тривав майже сорок днів. У процесі провадження лорд Алдінгтон давав показання і був підданий перехресному допитові — це тривало понад шість днів; заявник давав показання протягом понад п'яти днів; було також заслухано свідків (див. пункти 11 і 17 вище). Те, що заявник повною мірою здійснив своє право на доступ до суду, сумнівів не викликає. Фактом є те, що від самого початку він скаржився на несправедливість розгляду в першій інстанції. Однак, цю скаргу, зважаючи на її очевидну необґрунтованість, Комісія оголосила неприйнятною.

Оцінюючи, чи відповідають обмеження стосовно доступу заявника до апеляційного суду вимогам статті 6, Суд з усією серйозністю має зважити на викладені вище міркування. Як уже зазначалося, тут необхідно враховувати всю сукупність проваджень у цілому.

64. Потрібно визнати, що сума, яку зажадав суд, — 124 900 фунтів стерлінгів, — була досить значною, а строк для її внесення — чотирнадцять днів — відносно коротким. Але немає підстав вважати, що ця сума свідчить про необґрунтований підрахунок витрат лорда Алдінгтона в апеляційному суді або що заявник був би в змозі зібрати такі гроші, якби мав на те більше часу.

65. Згідно з відповідною практикою апеляційного суду, відсутність коштів на покриття витрат в апеляційному провадженні є підставою для рішення про внесення застави під такі витрати, але за дотримання певних умов. Здійснюючи своє дискреційне повноваження стосовно задоволення клопотання про видання такого наказу, апеляційний суд вирішує, чи такий захід становитиме для відповідача відмову в правосудді, особливо враховуючи конкретні обставини апеляції (див. пункти 16 і 17 вище). За наявності достатніх підстав передбачити можливість задоволення апеляції апеляційний суд утримуватиметься від видання наказу про внесення такої застави.

Незгода між заявником і лордом Алдінгтоном у провадженні щодо застави стосувалася питання, чи містить апеляція вагомі аргументи. Секретар апеляційного суду дещо нерішуче визнав наявність в апеляції певних аргументів, достатньо вагомих, аби дозволити заявникові просуватися з апеляцією без внесення застави на покриття витрат. Згодом апеляційний суд скасував це рішення, оскільки заявник не спромігся довести наявність реальних і суттєвих підстав для своєї апеляції — як стосовно відповідальності за відшкодування, так і його розміру. Щодо питання розміру відшкодування, апеляційний суд зауважив, зокрема, що заявника воно не цікавило, на відміну від питання відповідальності, через що він відмовився від запропонованого лордом Алдінгтоном компромісу — відшкодувати 300 000 фунтів стерлінгів. Отже, апеляція стосовно суми відшкодування не мала б практичного значення (див. пункти 16 і 17 вище).

Суд вважає, що наведені апеляційним судом підстави для наказу про внесення згаданої застави видаються розумними.

66. До того ж, питання стосовно застави на покриття судових витрат спочатку вивчав секретар апеляційного суду, а потім протягом шести днів і сам суд (див. пункти 16 і 17 вище). Таким чином, рішення апеляційного суду ґрунтувалося на всебічній і ретельній оцінці відповідних мотивів (див. згадане вище рішення у справі Моннелла та Морріса, с. 25, п. 69).

67. З огляду на викладене вище, Суд не вважає, що національні органи влади, встановлюючи умови, за яких заявник мав підтримувати свою апеляцію в апеляційному суді, вийшли за межі свободи розсуду. Не можна твердити, що такі умови спотворили саму суть права заявника на доступ до суду чи були непропорційні для цілей пункту 1 статті 6.

Отже, порушення цього положення допущено не було.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 50 КОНВЕНЦІЇ

68. Граф Толстой-Милославський домагався справедливої сатисфакції, посилаючись на статтю 50 Конвенції, згідно з якою:

"Якщо Суд встановлює, що рішення або захід судового або будь-якого іншого органу влади Високої Договірної Сторони повністю або частково суперечить зобов'язанням, які випливають з... Конвенції, і якщо внутрішнє право цієї Сторони передбачає лише часткову компенсацію такого рішення чи заходу, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію".

A. Клопотання про винесення "деклараторного" рішення

69. Заявник не вимагав компенсації за моральну шкоду, але просив Суд винести "деклараторне" рішення, яке б зобов'язувало, з одного боку, його, якщо взагалі він несе таку відповідальність, сплатити лордові Алдінгтону лише ту суму відшкодування, яка необхідна для забезпечення достатньої компенсації за шкоду та для відновлення репутації лорда, і, з другого — Уряд повернути йому будь-який надлишок суми, яку він мав сплатити лордові Алдінгтону за рішенням апеляційного суду.

70. Уряд вважав, що, оскільки заявник ще не сплатив ніякої компенсації лордові Алдінгтону, жодної необхідності в засобі правового захисту немає.

71. Представник Комісії з цього приводу зауважень не подавав.

72. Стаття 50 Конвенції не уповноважує Суд виносити "деклараторне" рішення, як того просить заявник (див., наприклад, рішення у справі "Філіс проти Греції" (*Philis v. Greece*) від 27 серпня 1991 року, серія А, № 209, с. 27, п. 79; у справі "Пелладоа проти Нідерландів" (*Pelladoah v. the Netherlands*) від 22 вересня 1994 року, серія А, № 297-В, с. 36, п. 44; у справі "Аллене де Рібемон проти Франції" (*Alletnet de Ribemont v. France*) від 10 лютого 1995 року, серія А, № 308, с. 23, п. 65). Отже, клопотання заявника за цим пунктом має бути відхилене.

В. Матеріальна шкода

73. Заявник просив Суд присудити йому належну компенсацію за втрату ним можливості, через чинність постійної судової заборони, заробляти кошти професійною діяльністю історика.

74. Суд вважає недоведеним, що існує будь-який причинний зв'язок між визнаною ним наявністю порушення (див. пункт 55 вище) та будь-якими збитками чи шкодою, якої заявник може зазнавати внаслідок судової заборони. Отже, скарга заявника за цим пунктом має бути відхилена.

С. Судові витрати

75. Заявник також вимагав покриття його судових витрат на загальну суму 104 000 швейцарських франків та 149 878 фунтів стерлінгів 24 пенси за такими пунктами:

а) 70 000 швейцарських франків (200 годин — 350 франків за годину) витрачено з грудня 1990 року по серпень 1992 року паном К. Ф. О'Ніллом (*C. F. O'Neill*) (проживає у Швейцарії) у зв'язку з підготовкою й поданням першої заяви та письмових зауважень до Комісії;

б) 22 800 швейцарських франків — витрати п. О'Нілла у зв'язку з поїздкою до Лондона для консультування та підготовки згаданих вище письмових зауважень до Комісії;

с) 11 200 швейцарських франків — витрати на телефон, факс, поштовий зв'язок, фотокопіювання тощо;

д) 144 492 фунти стерлінгів 67 пенсів — гонорар Теодорові Гаддарду (*Theodore Goddard*), представникові заявника, за підготовку в період з серпня 1992 року по 23 січня 1995 року письмових та усних зауважень заявника до Комісії та Суду;

е) 2 621 фунт стерлінгів 40 пенсів — дорожні витрати та добові згаданих вище представників у зв'язку з представництвом заявника в Комісії та Суді;

ф) 2 764 фунти стерлінгів 17 пенсів — витрати на фотокопіювання тощо (зокрема, на факс, поїздки) в період із серпня 1992 року по 23 січня 1995 року.

76. Уряд і представник Комісії висловили думку, що суми, які заявник вимагав за пунктами (а) та (д) як гонорари, є завеликими. Представник Комісії запропонував Суду випрацювати єдиний підхід, не залежний від національних стандартів. Уряд не заперечує проти інших вимог, однак, просить Суд критично оцінити наведені заявником суми.

77. Суд має розглянути згадані вище вимоги у світлі критеріїв, напрацьованих ним у своїй практиці, тобто з'ясувати, чи були зазначені витрати понесені фактично і чи були вони неминучі, аби запобігти заходу, визнаному як порушення Конвенції, або домогтися відшкодування у зв'язку з таким порушенням, а також оцінити обґрунтованість зазначених сум.

Щодо порушеного представником Комісії питання про обґрунтованість адвокатських гонорарів, Суд знову наголошує, що він не вважає себе зобов'язаним керуватися щодо цього національними ставками й практикою, але вони можуть служити для нього певними орієнтирами (див. рішення у справі "Кеніг проти Німеччини" (*König v. Germany*) від 10 березня 1980 року, серія А, № 36, с. 18–19, п. 22–23 та 25; у справі "«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства" (№ 1) від 6 листопада 1980 року, серія А, № 38, с. 17, п. 41; та у справі "Сілвер та інші проти Сполученого Королівства" (*Silver and Others v. the United Kingdom*) від 24 жовтня 1983 року, серія А, № 67, с. 10, п. 20). З іншого боку, враховуючи великі розбіжності між ставками адвокатських гонорарів у різних Договірних державах, запроваджувати єдиний підхід до оцінки таких сум у світлі статті 50 Конвенції, очевидно, недоцільно.

78. Щодо вимог заявника, Суд не переконався, що всі наведені ним витрати були неминучі. Зважаючи також на те, що заявник домогся успіху лише стосовно однієї зі своїх скарг (див. пункт 55 вище), поданих з посиланням на Конвенцію, та керуючись принципом справедливості, Суд присуджує 40 000 швейцарських франків за пунктами (а), (b) і (с), а також 70 000 фунтів стерлінгів за пунктами (d), (e) та (f).

На цих підставах Суд

1. *Постановляє* одноголосно, що сума відшкодування була "передбачена законом", як того вимагає стаття 10 Конвенції.

2. *Постановляє* одноголосно, що відшкодування, зважаючи на його розмір, узятий у поєднанні зі станом національного права у відповідний час, не було "необхідне в демократичному суспільстві", що становить порушення прав заявника, гарантованих статтею 10.

3. *Постановляє* одноголосно, що судова заборона, взята окремо чи в поєднанні з присудженням відшкодуванням, не спричиняє порушення статті 10.

4. *Постановляє* одноголосно, що пункт 1 статті 6 Конвенції був застосовний до провадження в апеляційному суді.

5. *Постановляє*, вісьмома голосами проти одного, що наказ апеляційного суду про внесення застави на покриття судових витрат не спричинив порушення права заявника на доступ до суду, гарантованого пунктом 1 статті 6 права.

6. *Постановляє* одноголосно, що Сполучене Королівство впродовж трьох місяців має виплатити заявникові компенсацію за судові витрати та виплачені гонорари в розмірі 40 000 (сорок тисяч) швейцарських франків та 70 000 (сімдесят тисяч) фунтів стерлінгів.

7. *Відхиляє* одноголосно решту вимог заявника стосовно справедливої сатисфакції.

Учинено англійською та французькою мовами й повідомлено на відкритому

засіданні в Палаці прав людини, Страсбург, 13 липня 1995 року.

Підпис: Рольф Рюсдалль,
Голова Суду

за Секретаря Суду:

Підпис: Венсан Берже (*Vincent Berger*),
начальник відділу канцелярії Суду

Відповідно до пункту 2 статті 51 Конвенції та пункту 2 правила 53 Регламенту Суду "А", до цього рішення додано окрему думку п. Ямбрека, яка частково не збігається з позицією більшості.

Парафовано: Р. Р.

Парафовано: В. Б.

**ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ЯМБРЕКА,
ЯКА ЧАСТКОВО НЕ ЗБІГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ**

1. Згідно з практикою Суду, застосовність пункту 1 статті 6 Конвенції до провадження в апеляційному суді залежить від особливостей конкретної справи; при цьому має враховуватися вся сукупність проваджень у національному судочинстві, а також роль у ньому апеляційного суду.

Я погоджуюсь із більшістю, що апеляційний суд, видаючи наказ, згідно з яким заявник повинен був сплатити 124 900 фунтів стерлінгів як заставу на покриття витрат лорда Алдінгтона в апеляційному провадженні (саме такою була умова розгляду апеляції заявника цим судом), переслідував законну мету для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, а саме: запобігти ситуації, в якій судові витрати лорда Алдінгтона не були б покриті в апеляційному провадженні в разі поразки у ньому заявника (див. пункт 61 рішення).

Проте я не переконався, що законність згаданої вище мети виправдовувала обмеження, встановлені стосовно доступу заявника до апеляційного суду. На мою думку, наказ про внесення застави спотворив саму суть гарантованого пунктом 1 статті 6 права заявника на доступ до суду і не був пропорційним поставленій меті (див. пункти 61–67 рішення). Отже, на відміну від позиції більшості, я вважаю, що було допущено порушення цього положення.

2. Стосовно поставлених цілей, я погоджуюсь із заявником, що, оскільки наказ про внесення застави на покриття судових витрат може частково позбавити заявника, через нестачу в нього коштів, доступу до апеляційного суду, такий наказ має видаватися лише в разі, коли може бути доведено, що апеляція явно необґрунтована, має сутяжницький характер, чи неприйнятна через якісь інші підстави, або подана з ознаками зловживання процесуальними нормами. Стверджувати, що апеляція заявника належить до такої категорії, не можна.

3. Передусім, потрібно зазначити: попри те, що апеляційний суд визнав безперспективність апеляції щодо її задоволення, секретар цього суду, ще до винесення судового рішення, дійшов висновку, що п'ять із семи пунктів апеляції "достатньо вагомі..." для висновку про "відсутність необхідності в наказі про внесення застави" (див. пункти 16 і 17 рішення). Ця розбіжність у думках є підставою для сумніву, що наказ про згадану заставу — як спосіб перешкодити заявникові в доступі до апеляційного суду — був пропорційний.

4. Крім того, мені важко погодитися з аргументом апеляційного суду, згідно з яким, з огляду на відмову заявника від пропозиції лорда Алдінгтона зменшити суму відшкодування до 300 000 фунтів стерлінгів, апеляція заявника стосовно розміру відшкодування не мала б практичного значення (див. пункти 15 і 17 рішення). Предметом апеляції заявника стосовно відшкодування насправді є не 300 000, а 1,5 мільйона фунтів стерлінгів. Адже, як зазначав сам апеляційний суд, ця пропозиція "не була поступкою, якою соліситори позивача визнавали завищення присудженої суми...". Тому той факт, що заявник відмовився погодитися на цю пропозицію, не можна оцінювати як його незаінтересованість у питанні стосовно суми відшкодування. Навпаки, це означає, що йому було відомо, що, за англійськими правовими нормами, які застосовуються у справах про дифамацію, питання відповідальності та відшкодування взаємопов'язані. Як зазначив лорд Гейлшем у рішенні в справі "Брум проти «Касселл і Ко. Лтд»", мета присудженого відшкодування, згідно із законом про дифамацію, полягає в тому, що особа "повинна мати можливість вказати на суму..., достатню для того, аби переконати громадськість у безпідставності даного обвинувачення" (див. пункт 23 рішення).

5. До того ж, розглядаючи це питання, необхідно враховувати підстави, на яких ми робили висновок про наявність порушення статті 10, а саме — на суму відшкодування, взятую в поєднанні з відсутністю достатніх та ефективних гарантій у відповідний час проти призначення непропорційно великих сум відшкодування (див. пункти 49–51 рішення). У цьому контексті я вважаю важливим не лише обмеженість судового контролю стосовно сум відшкодування, присуджуваних присяжними, а й відсутність обґрунтування таких сум, що утруднює оспорування справедливості рішення присяжних. Ці чинники, на мою думку, наочно свідчать на користь висновку, що обмеження, встановлені стосовно доступу заявника до апеляційного суду, були непропорційні для цілей статті 6.

6. Крім того, апеляційний суд не врахував тієї обставини, що, апелюючи проти рішення Високого суду, заявник намагався захистити своє основне право на свободу вираження поглядів, право, яке гарантується статтею 10 Конвенції і яке становить одну з найважливіших підвалин демократичного суспільства (див., наприклад, рішення у справі "«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства" (№ 2) від 26 листопада 1991 року, серія А, № 217, с. 28–29, п. 50). Тлумачення пункту 1 статті 6 неодмінно має включати надання за цим пунктом гарантії реального й ефективного доступу до суду для особи, яка має намір

оскаржити втручання у здійснення нею свого права на свободу вираження поглядів.

7. У будь-якому разі, я не вважаю, що відмова апеляційного суду подовжити для заявника 14-денний строк для внесення застави була виправдана (див. пункт 18 рішення). Інтереси заявника в підтриманні своєї апеляції явно переважали інтереси, на які посилався апеляційний суд, мотивуючи цю відмову, а саме — уникнути напруги в строках розгляду апеляції з огляду на вже запланований графік слухань. Я поважаю позицію більшості, але не можу погодитися, що "немає підстав вважати, що... заявник був би в змозі зібрати такі гроші, якби мав на те більше часу" (див. пункт 64 рішення). Адже його клопотання про перенесення терміну свідчило, що він був готовий внести заставу або принаймні докласти для цього зусиль, але апеляційний суд не надав заявникові реальної можливості довести, що він зможе зібрати необхідну суму.

8. На цих підставах я дійшов висновку, який розходиться з висновком більшості. Незважаючи на те, що до апеляційного суду цю справу докладно розглядав Високий суд, встановлені для заявника умови підтримання апеляції в апеляційному суді свідчили про вихід держави-відповідача за межі свободи розсуду; вони спотворили саму суть права заявника на доступ до суду і не були пропорційні для цілей пункту 1 статті 6. Отже, вважаю, що було допущено порушення пункту 1 статті 6.